

ALBERT JÓZSEF–LEVELEKI MAGDOLNA*Falusi romák egy ipari város
vonzáskörzetében¹*

A kilencvenes évek elején a Székesfehérvár vonzáskörzetében élő romák a nagyipar összeomlása következtében nagy számban veszítették el munkahelyüket. Amikor a Videotonban zajló elbocsátásokat, és az elbocsátottak sorsát egy dokumentumfilm² készítése kapcsán figyelemmel kísértük, interjúalanyaink között szerepeltek a szomszédos falvakból évtizedeken keresztül az állami nagyvállalatokhoz bejáró roma férfiak és asszonyok is. Ők vezettek ki bennünket a környék hanyatló falvaiba, cigánytelepeire. Az első lényeges tapasztalat a számunkra az volt, hogy igen magas a „foglalkoztatáshoz szokott vagy munkaerőpiachoz kötődő népesség³ aránya, azoknak a romáknak és roma családoknak a száma, akiknél a megélhetés forrását a nagyipari munka jelentené,⁴ s a bér és az ehhez kapcsolódó juttatások (például lakás-építési hitel, munkatársi természetbeni adományok) viszonylagos felemelkedést, gyarapodást, jobb életkörülmények megteremtését tették lehetővé.⁵

A vizsgálatunkba bevont két településen nagy számban állnak ma olyan házak, melyek befejezéséhez már nem volt elegendő forrás. Vakolatlan falak, félig megépített, mindenféle komfortot nélkülöző építmények mutatják a gyarapodás csatornáinak elzáródását, a foglalkoztatáshoz szokott népesség megváltozott helyzetét.

A roma társadalomnak azonban csak egy részét érintette az állami nagyipar összeomlása, átalakulása. A vizsgált két település cigánynépessége mind a jövedelmi és vagyoni viszonyok, mind a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint erősen rétegzett. Gazdag vállalkozók, kereskedők, az általuk foglalkoztatott, a rendszerváltás után is biztos megélhetést találó romák és az egy-

1 A tanulmány a T/18124. sz. OTKA kutatás tapasztalatait összegzi.

2 A filmszociográfia címe: Videoton sztori. Rendezte Schiffer Pál. Budapest Filmstúdió, 1994.

3 Kertesi Gábor: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. Esély, 1995/4. 20. old.

4 Ez a tény a szakirodalomban nem ismeretlen. Már a nyolcvanas évek elején Kolosi Tamás által végzett rétegződés-modellvizsgálat megállapítja, hogy lakóhelyi megoszlásuk erősen eltér a népességtől, a teleti cigányok az átlaghoz hasonló arányban dolgoznak állami vállalatnál, illetve a mezőgazdaságban. Lásd: Bokor Ágnes: A hagyományos szegénység szigetei: a cigánytelepek. In: Peremhelyzetek. Rétegződés-modellvizsgálat VIII. Társadalomtudományi Intézet, Bp. 1987. 249. old.

5 Ez a tapasztalat – amit a Kemény István által végzett 1993-mas adatfelvétele is megerősít – azért is lényeges, mert ekkoriban a közvélemény szerint a romák azért voltak a kilencvenes évek elején másoknál rosszabb helyzetben, mert ők a rendszerváltás előtt sem dolgoztak, és így munkanélküli járadékra nem voltak jogosultak. Másik vélekedés szerint őket a munkanélküliség – korábbi munkátlanságukból adódóan nem érinti. Tapasztalataink mindkét vélekedéssel ellentétesek.

kori nagyipari munkások, mezőgazdasági alkalmazottak, valamint alkalmi munkából, járadékokból élők alkotják a két falu helyi cigány társadalmát.

Kutatásunk során azt vizsgáltuk, hogy miként érintette a falusi romák különböző csoportjait, rétegeit a kilencvenes évek gazdasági változásának sora, az egykori állami vállalatok összeomlása, a magánszektor bővülése. Képes-e a városban újjáéledő nagyipar újra foglalkoztatni az elbocsátottakat? Milyen létezési, túlélési technikákat alakítanak ki a roma családok, közösségek a munkanélküliség állapotában?

Kutatási eszközünk az interjú volt, különböző társadalmi helyzetű romákkal és a falvak közéleti szereplőivel, köztük két polgármesterrel, egykori tanácselnökkel, orvossal, szociális gondozóval, az önkormányzat cigány származású képviselőivel, tanítókkal.

1. Beolvadás és elkülönülés a vizsgált településeken

Vizsgálatunk két Fejér megyei falura terjedt ki. Az egyikben a cigánynépesség jelenléte régi keletű, évszázadokra visszanyúló. Ők „elparasztosodott” zenész cigányok, bőrszínük is világosabb az újabban beházasodott, beköltözött úgymond „ronda fekete oláh” cigányokénál, „akkivel rengeteg probléma van”. Ezek a régi ún. magyar cigányok nem beszélnek cigányul. Jellemző attitűdjük nem a cigány identitás erősítése, megőrzése, hanem az alkalmazkodás, a hasonulás a többségi értékekhez és életformához. Ezt a beállítódást jól példázza, hogy nem alapítottak cigány önkormányzatot, mert úgy vélték, hogy nekik a „parasztoktól” (értsd: nem cigány lakosságtól) nem elkülönülni, hanem együtt kell élniük és a problémákat megoldaniuk. Ahogyan az egyik cigány származású önkormányzati képviselő megfogalmazta

„Itt olyan cigányok laknak, akik nem is tudnak cigányul, csak magyarul. A cigány önkormányzatot én is elleneztem. Olvastam, hogy a nyelvét gyakorolhatja, hagyományait megőrizheti, nálunk ilyen nincs. Amióta én tudom, itt mindig békében egymás mellett jól megvoltak az emberek. A térszben is együtt dolgoztak, együtt esznek, együtt isznak. Itt nem volt alapja a kisebbségi önkormányzatnak.”

Ebben a faluban – a továbbiakban nevezzük S-nek – a jómódú roma családok társadalmi felemelkedésének egyik módja a magyarokkal kötött házasság.

A másik vizsgált településen – nevezzük R-nek – kisszámú, 100 főt alig meghaladó (a falu nem cigány lakosaitól erősen elkülönülő) roma népesség él. A cigánytelep ott kezdődik, ahol az aszfaltozott út véget ér. Az utcasor egyik oldalán a nyolcvanas évek lakáskölcsöneiből, munkahelyi és állami támogatásból félig-meddig felépült „pucolatlan”, minden komfortot nélkülöző házak, a hatvanas évek CS-házai, mögöttük szintén állandó lakóhelyül szolgáló fabódék, vasúti kocsik.

Az itt élőket a környékbeli oláh cigányoknak mondják, ők maguk azonban ezt a nevet nem használják. Cigányságukat vállalják, cigányul közülük

a legfiatalabbak is beszélnek. Ezen a telepen mindenki a „hagyományos szegénység” szintjén él, a szegénységen belül mégis relatíve nagyok a különbségek az életkörülmények, jövedelmi viszonyok szerint. A különbségek megmutatkoznak például a lakás minőségében, abban, hogy milyen anyagból készült a ház, hány helyiség van benne, valamint hogy van-e rendszeres jövedelemmel, esetleg bérrel rendelkező személy a háztartásban. Fellelhetők közöttük azok a „nyomorgó”, „szegény” és „társadalmi minimumon élő” rétegek, melyeket a nyolcvanas évek elején végzett rétegződés-modellvizsgálat nyomán Bokor Agnes az anyagi életkörülmények alapján elkülönített.⁶

2. Migrációs és demográfiai folyamatok

A cigányság száma S faluban fokozatosan nő. Egy 1984-es felmérés szerint 570 roma élt itt, 1996-ban 750-en, de más becslések szerint 820–850-en vannak jelenleg. A becslések meglehetősen bizonytalanok, hiszen olykor a becslőknek érdeke fűződik a valóságnál nagyobb számok bejelentéséhez, másrészt a vegyes házasságban születetteket ide is, oda is lehet sorolni. A cigányok számának növekedése azonban vitathatatlan, és ez kisebb részben a bevándorlásból, nagyobb részben az élveszületések számának növekedéséből ered. A tendenciát jól mutatja az *iskolások és az óvodások összetétele*.

	Nem cigány		Cigány	
	fő	%	fő	%
Általános iskolai tanuló	125	50,0	126	50,0
Óvodás	46	40,6	66	59,4

A migrációs folyamatokra jellemző a jobb helyzetű nem cigány fiatalok elköltözése a faluból. A roma fiatalok közül viszont legfeljebb csak házassági, együttélési okok miatt költözik el valaki. A nyolcvanas években – elsősorban az aktív zenész családok közül – többen beköltöztek a városokba, Székesfehérvárra és Dunaújvárosba. A hatvanas, hetvenes években több cigányzenekar szerveződött a falubeliekből. A városokban lévő éttermek, vendéglátóhelyek foglalkoztatták a zenész munkaerő egy részét, akik többnyire csupán részfoglalkozásként üzték e tevékenységet, rendszeresen végzett ipari főállásuk mellett. A falut elsősorban amiatt hagyták el, mert bejáróként nem tudták vállalni a kettős kötöttséget.⁷

A migráció másik fajtája a faluba való beköltözés. A városokból kiköltözők aránya nőtt az utóbbi években. A városi szegénység egyik tipikus stra-

⁶ A nyolcvanas évek elején végzett rétegződés-modellvizsgálat az anyagi életkörülményeken a település és a környezet nyújtotta feltételeket, a lakás minőségét, közművesítettségét, komfortosságát, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot és a fogyasztást értette. Bokor Agnes: A hagyományos szegénység szigetei: a cigánytelepek In: Peremhelyzetek. Rétegződés-modellvizsgálat VIII. Társadalomtudományi Intézet, Bp. 1987.

⁷ A zenészek másik része főleg a környék településein lakodalmakban, bálakon muzsikált. Később ez a lehetőség a zenei fizetés változása következtében beszűkült, megszűnt. Így a faluban a muzsikusságnak már nyoma is alig maradt.

tégiája, hogy eladja városi lakását, majd falura költözve feléli a két lakás ára közötti különbözetet. Olyan esetek is előfordultak, hogy eladták ugyan városi ingatlanukat, de másik lakást nem vásároltak, hanem csupán odaköltöztek valamelyik rokonhoz, ismerőshöz, és az önkormányzattól várták lakásgondjuk megoldását. Arra is volt példa, hogy egyszerre két helyről, a korábbi lakhelytől és az újtól is kértek szociális támogatást. Ennek a „tízszázatlan helyzetnek a kivédésére” az önkormányzat olyan helyi rendeletet alkotott, hogy állandó lakosnak csak lakásingatlanral rendelkező személy jelentkezhet be. Ez a rendelet szűrőként is funkcionál, éppen a korábbi rossz tapasztalatok konklúziói nyomán. R községben a hatvanas években – az akkori tanácselnök emlékezete szerint – még csak két roma család élt. A roma népesség növekedése főleg a fiatalok családalapításának, a nagy gyerekszámának köszönhető. Ezen a telepen az el- és bevándorlás alacsony, és szinte minden ilyen esemény házasságokhoz, párválasztáshoz kötődik. Ezek során is megfigyelhető azonban, hogy az iskolázottabb, sikeresebb házasságot kötő fiatalok elmennek a telepről, és a rosszabb helyzetű párok, családok maradnak itt meg.

3. Munkanélküliség egy rétegzett roma társadalomban

Kutatásunkkal a munkanélküliek pontos számát, belső arányait nem sikerült feltárnunk, de nem is ezt tartottuk a legfontosabbnak. Elsősorban azt kerestük, hogy milyen okok játszottak szerepet a munkanélküliség kialakulásában, s a kialakult helyzetben milyen tipikus stratégiákat, létezési technikákat alakítottak ki, milyen rejtett mechanizmusok működnek a nem vagy kevésbé látható szférában. Csúpn zárójelben megjegyezzük, hogy a munkanélküliség nyilvántartásának mai rendszere, amely nem a településekre koncentrált, amely nem törekszik nyomon követni a nem regisztrált munkanélkülieket, véleményünk szerint elhibázott, s teret ad a különféle érdekű, nehezen tetten érhető torzításoknak, statisztikai bűvészmutatványoknak.

A térségben a munkanélküliségi ráta 22–24 százalék, S faluban ennél lényegesen rosszabb, kb. 35–40 százalék. Ez a becslés az egész falura érvényes, ezen belül a cigány-munkanélküliség aránya jóval magasabb. A jövedelempótló támogatásban részesülőket pontosan számontartják: 1996. május 15-én 102 főt tartottak nyilván, közülük 46 fő legalább 1993-tól kapja, 1994-től 2, 1994-től 20, 1995-től 30 és 1996-tól 6 fő.

Az összes jövedelempótlós alig egynegyede (24 fő) nő. A cigány-nem cigány arányt a polgármester szerint extrapolálhatjuk abból, hogy azok közül, akiknek lejár a jogcíme az új rendelkezés szerint a jövedelempótló támogatás igénybevételére, vagyis a 66 főből 53 cigány. Ez 80 százalékos arányt jelent. A cigányság helyi vezetőivel készített interjúkból úgy tűnik, hogy a vállalkozói igazolvánnyal rendelkező, jobb módú cigányokon kívül mindössze 5 ember dolgozik Székesfehérvár üzemeiben.

A jelenlegi helyzet több tényező következménye. Az egyik lényeges változás a település életében a háromszoros kiváló címmel kitüntetett *Jóreménység* térség felbomlása. Ebben kb. 50–60 cigány dolgozott, különböző munka-

területeken. Az asszonyok gyalogmunkát végeztek, illetve csirkeneveléssel foglalkoztak, a férfiak a gyalogmunka mellett főleg az ipari jellegű melléküzemi tevékenységben vettek részt. A betonelemeket készítő üzemszert munkahelyteremtő beruházásként a számukra hozták létre, alapozva a korábbi vályogvetői hagyományra (20 fő). De dolgoztak cigányok a motorbontó, -szerelő üzemben, az állattartásban, az építő részlegben is. Míg korábban a térszben való munkavállalás a legszegényebb cigányok, elsősorban a nők foglalkoztatását jelentette, később a mellékipari tevékenység megjelenésével a városi ipari munkahelyekről jöttek vissza a kedvezőbb kereseti lehetőség miatt.

A földdel való bánás, a *mezőgazdasági munka* nem volt idegen az S-i cigányoktól, ugyanis már a két háború közti időszakban is végeztek, többnyire napszámosként a környező uradalmakban és a gazdagabb parasztok gazdaságaiban. A legendás alakká magasztosult nagytekintélyű cigány brigádvezető szinte vajdaként képviselte-intézte az ügyeket, s mind a munkavállalók, mind a térszvezetők bizalmát élvezte.

A térszben való munkavállalás legfontosabb indítékaként említették a helyi nem cigány vezetők a családi pótlékra való jogosultság megszerzését. Nem csupán erről volt szó, sokkal inkább arról is, hogy ez a munkalehetőség helyben volt, ami a sok gyerek mellett fontos szempont. Valamint az is, hogy a helyi paraszti életstratégiához hasonlóan az élelemszerzés jó lehetőségét jelentette. Erről az egyik nem cigány interjúalany a következőket mondta:

„A térszben minden család dolgozhatott. Vagy az asszony, vagy az ember. És ha már egyvalaki hozta a fizetést, az nem lopott. Kapott háztájit, volt krumpliföldje, abból hízlalt hízót is, volt anyadisznója, nem szorult rá a nyugdíjas tyúkjára. Levágta a disznót, és akkor evett, ivott. Most nincs térsz, nincs krumpliföld, nincs havi fizetés...”

A térsz-üzemágban szerzett tapasztalatokat otthon is kamatoztatták. Ma is többen tartanak baromfit, hízlalnak sertést, kertet művelnek, de a házépítési láz idejében a segédmunkásként ellesett építési kultúrát, szakmai fogásokat szintén jól hasznosították. Az egyik interjúalany elmondta, hogy a főfalakon kívül, amit kőműves emelt, szinte mindent ő maga épített, még csempézett is.

A térszben dolgozók munkanélkülivé válása a cigányok számára, ha lehet, még annál is hátrányosabb volt: ugyanis közülük sokan nem voltak térsztagok, csúpn alkalmazottak. Többen meg sem várták a teljes leépítést, hanem közben más munka után néztek, elmentek kereskedni vagy a városba, ipari üzemekbe. Így jelentős azok száma, akik nem kaptak földet, de akik kaptak, azok többsége is hamar túladdott a kárpótlási jegyeken, mégpedig általában jóval az értékén alul.

Mára az S-i agrárium néhány (új)gazda kezében van, néhány száz hektáros területeken gazdálkodnak, kevesebb – többnyire feketén – alkalmazott bér munkással.

A másik jelentős csoport *városi ipari munkahelyeken dolgozott*. Ők a nagy székesfehérvári üzemek átalakulásakor, leépülésekor váltak munkanélkülivé. A munkanélkülivé válást különböző módon értékelik. Legtöbbjük

egyértelműen nagy veszteségként, életük legnagyobb tragédiájaként említi. Korábban megbecsült dolgozóként anyagi biztonságot teremtettek családjuk számára, s mára ez megszűnt. Dolgozni szeretnének, hiszen szakmát is szerettek, de nem kapnak munkát. A kialakult helyzetet nem tudják elfogadni.

A másik típus könnyebben elfogadja a számára sem előnyös és nem várt változást, munkahelye megszűnését, és próbál valamilyen megoldást találni. Ők úgy látják, hogy munkanélküli segélyük vagy az önkormányzattól kapott jövedelempótló támogatás kis kiegészítéssel egyelőre biztosítja számukra a létfenntartást, ráadásul kényelmesebb módon. Nem kell naponta korán kelni, utazni, több idő marad a számukra, amit megpróbálnak kihasználni. Besegítenek a feleségnek a tollazásba, elmennek vele vagy valamelyik rokonnal árulni, jogosítvánnyal rendelkezvén szállítják azokat, akiknek autójuk ugyan van, de jogosítványuk nincs, vagy éppen elvették tőlük szabálysértés miatt. Színesebb, testre szabottabb élet, nem keseregnek túlságosan.

„Én már bent nem is tudnék megszokni. Hogy nekem parancsolgassanak, hogy ez nem jó, vagy ezt csináld, amazt csináld... Én a kinti élethez vagyok hozzászokva, a jövés-menéshez. Ha nem árulok, megyek tollazni...”

A harmadik csoportba azok tartoznak, akik megpróbálnak vállalkozóként megélni. Kiváltották a vállalkozói igazolványt és rendszeresen járják az országot, leginkább a falvakat. Egy időben külföldre is jártak, főleg Olaszországba, de a vámszabályok megváltozása és a szigorú ellenőrzés miatt ma már nem mennek, marad a hazai kereskedelem. Leggyakrabban ruhaneműt vásárolnak Budapesten a nagykereskedőktől, s azt viszik és kínálják a falvakban. E tevékenységet összekötik a tollazással, amely ősi, hagyományos cserkereskedelem, az ősztől tavaszig tartó időszakban edényekért cserébe elkérik a levágott baromfik (kacsa, liba) kevésbé értékes tollát. A tollat megtisztítják, kiválogatják és eladják a helyi vagy a sárbogárdi felvásárlóknak. E korábban jól jövedelmező tevékenység mára különböző okok miatt megnehezült. Az egyik tényező a konkurencia megnövekedése; főleg a Romániából érkezők és a román olcsó áruk jelentenek kihívást, de a „belső” konkurencia is megnőtt, mert egyre többen kényszerülnek arra, hogy kereskedjenek. Fontos ok az is, hogy a helyi önkormányzatok és a helyi rendőrség külön engedélyhez köti a házaló kereskedést. Ezt azzal indokolják, hogy az utóbbi években megnőtt a besurranásos tolvajlások, rablások száma, s ezzel vélik csökkenthetőnek.

A tollazást egyik cigány interjúalanyunk koldulásnak nevezte, az árucseré ugyanis többnyire egyenlőtlen, mert nemcsak tollat kérnek, hanem élelmet és egyéb dolgokat is.

A negyedik típusba azok sorolhatók, akik nem törekednek a munkavállalásra, közülük többen rendszeresen soha nem is dolgoztak, legfeljebb rövidebb ideig vállaltak alkalmi munkát. Közöttük vannak azok is, akik köztudottan betörésből, tolvajlásból élnek, őket a helyi cigányság törekvő része szintén elítéli. Hibáztatják a rendőrséget, amiért nem lépnek fel „erélyesebben”, a helyi önkormányzatot, hogy miért tűri el, a kormányzatot meg azért, mert túlságosan engedékeny, „megkötik a kezét” a rendőrségnek. E csoportba

tartozik egy kiterjedt, bevándorolt oláh cigány familia, amely „rettegésben tartja a falut”, egyik tagjuk „nem létező lelkiismeretét” három gyilkosság és számtalan bandában elkövetett betörés terheli.

4. Munkavállalás, újrakezdés

Szinte általános vélekedés, hogy nincs munka, különösen a cigányok számára nincs. Ha lenne is, nem fizetik a közlekedés nagyobb részét, s egy havi buszbérlet ára 6700 Ft, ami elviselhetetlen teher. Nézik az életkort és az egészségügyi lapot, márpedig a cigányok között sok a megromlott egészségű. A Megyei Munkaügyi Központ nem ajánl munkahelyeket vidékiek számára.

Ezeknek az általános vélekedéseknek ellene szól, hogy alig tudnak konkrétan felsorolni olyan munkahelyeket, ahol jártak. Ez abból is fakadhat, hogy a helyzet tényleg ennyire egyértelműen reménytelen, tehát már nem is keresnek munkahelyet,⁸ de abból is, hogy nem fűződik kifejezetten érdekük ahhoz, hogy a jelenlegi kereseti viszonyok és a ráfordítások (távolsági- és helyijáratbérlet, korai felkelés, egészségtelen munka) terhével együtt vállalják a munkába állást. Ez utóbbiak esetében a közgazdaságtan terminológiája szerint túl nagyok a munkaerő árubocsátásának tranzakciós költségei.

Érdemesebb inkább némi alkalmi munkával kiegészíteni például az önkormányzati támogatást vagy a munkanélküli segélyt, a néhány ezer forint különbségért nem vállalják a kötöttséget és a gyakori munkahelyi kellemetlenségeket.

S faluban például a néhány lelegelettebb család kivételével valamilyen mértékben minden cigány család részt vesz a kereskedelemben, illetve az ahhoz kapcsolódó munkákban. Sofőrként vagy gyermekfelügyelőként dolgoznak, átvesznek a „menőktől” bizonyos terheket, valamilyen ellenszolgáltatás fejében. A tollazás és a ruhakereskedés a legkiterjedtebb, legflexibilisebb jövedelemkiegészítő tevékenység a cigány körében.

Jellemző, tradíciókhoz kapcsolódó tevékenység a szezonális jellegű csigagyűjtés, csetézés, kosárfonás és a gyümölcszedés a közeli állami gazdaság területén.

A fekete munkát végzők száma jelentős, főleg maszekoknál dolgoznak, akár rendszeresen is.

A férfiak egy része kábelfektetést végez vállalkozók részére, őket bejelentik a Társadalombiztosítási Igazgatóságnál, busszal hozzák-viszik őket kéthetente. Ez a munka sem állandó, de viszonylag jól megfizetik, kb. 1000–1500 forintot keresnek vele naponta.

Ezenkívül vannak még a napszámos, a mezőgazdasági, építési stb. munkák a helybeliekénél, amelyek szintén idényjellegűek, általában az őszi betakarítások idején rendszeresebbek, gyakoribbak.

⁸ Őket nevezik a szociológiai szakirodalomban „reményvesztett munkanélkülieknek” (Nagy–Sík, 1980).

5. Generációnként változó túlélési technikák R község cigánytelepén

Annak a generációnak a férfitagjai, amely a rendszerváltás körüli években érte el a nyugdíjkorhatárt, teljesen iskolázatlanok, analfabéták, egyetlen osztályt sem jártak. Az ötvenes–hatvanas években a fehérvári nagyipar adott a számukra munkalehetőséget, a legkeményebb fizikai munkát vállalták, olyan üzemekben, mint a Nehézfémöntöde, illetve a Tatarozó Vállalat. Öntőként és segédmunkásként dolgoztak, 20–30 éven keresztül. Közülük már csak ketten élnek. Ezeknek az embereknek a nyugdíja a fiatalabb generációk számára fontos megélhetési forrás.

A mai hatvanévesek nemzedékének női tagjai ipari munkát még nem végeztek, ezek az asszonyok a tradicionális mesterséget űzték: házaló kereskedéssel, gyűjtögetéssel foglalkoztak, és szokás volt körükben a kéregetés, különösen ünnepek alkalmával. Vagyis a hagyományos mesterségek ennél a generációnál már csak női ágon élnek tovább. Az anyák azonban ebbe a munkába rendszerint bevonták gyermekeiket is – a mai negyvenéves korosztály tagjait –, nem egyszer akadályozva ezzel azok iskolába járását. A nők által végzett tevékenységek a férfiek fizetését kevésbé biztos – de a visszaemlékezések szerint viszonylag jelentős – jövedelemmel egészítették ki. „Csak három osztályt jártam, mert édesanyámmal mentem házalni, vasat gyűjteni. Akkoriban jó volt, mert édesanyám jól keresett, jobban kerestünk, mint aki gyárban dolgozott. Mindennap dolgoztunk, nemcsak addig, amíg megkerestük a pénzt. Rongyot és tollat gyűjtöttünk, lehetett cserélni mindent. Viszonylag jól éltünk. Voltak ismerősök, kaptunk kolbászt, szalonnát, sonkát tőlük.” (43 éves asszony.)

Ez a korosztály építette fel a hatvanas években azokat a komfort nélküli, igen kis alapterületű, vályogból vagy téglából készült házakat, amelyek felemelkedést jelentettek a korábbi, félig földbe vajt putrikhoz képest.

A vizsgálat szempontjából lényeges különbséget mutat a ma negyvenévesek korosztálya. Ők a rendszerváltás igazi vesztesei. A nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején, amikor elbocsátották őket, még mindannyian kiskorú gyerekeket neveltek. Rendszerint 3–4 osztályt végeztek, és az írás-olvasás készségének megszerzéséig sem jutottak el. Megtanulták azonban apáiktól, hogyan lehet beilleszkedni az ipari munkába. E generáció férfi tagjainak munkavállalása annyiban tér el az apákétól, hogy kicsit könnyebb vagy kevésbé ártalmas körülmények között dolgoztak, nevezetesen a Videotonban és a Városgazdálkodási Vállalatnál, bár még mindig segédmunkásként, rakodómunkásként.

A korosztály női tagjai a munkavállalási kényszer növekedésével, a proletarizálódás előrehaladtával szintén ipari munkássá váltak. Iskolázottságuk nem magasabb és nem alacsonyabb a férfiakénál, és mivel nehéz fizikai munkára nem alkalmasak, takarítónőként foglalkoztatják őket. Elvértve fordul elő, hogy szalagon vagy gépen dolgoznak, betanított munkásként – ha mégis akad ilyen, annak igen magas közöttük a presztízse.

Az ehhez a korcsoportozhoz tartozó elbocsátottak közül az eltelt öt évben

senki nem tudott újra elhelyezkedni. Őket már az újraéledő Videoton sem veszi vissza. Életkoruk és írástudatlanságuk miatt nem felelnek meg a városi nagyipar követelményeinek. A negyvenesek „reményvesztettek”, Robert Merton kifejezését használva stratégiájuk a visszahúzódás, melynek együttjárója gyakran az alkoholizmus.

Miután a családalapítás rendszerint igen korai, a mai negyvenévesek gyermekei között már vannak munkaképes felnőttek. A szülők belátása és a törvények és helyi hatóságok (tanács, iskola) szigora következtében ők 16 éves korukig már kijárták a nyolc osztályt vagy legalább hetet. 1990–96 között közülük többen elhelyezkedtek. Munkaerőpiaci helyzetüket azonban jól jellemzi, hogy valamennyien apáik munkahelyén találnak állást, fogadtatást. Miközben Székesfehérváron az elmúlt öt esztendőben hónapról hónapra újabb üzemek nyíltak, a falusi cigányság elhelyezkedési lehetőségei semmit nem változtak, ők ugyanolyan szűk térben mozognak, mint a kilencvenes évek fordulóján, illetve lehetőségeik annyiban bővültek, amennyiben az őket korábban is foglalkoztató nagyvállalatok foglalkoztatási lehetősége javult. Szüleik generációjához hasonlóan ugyanis ők is csupán két helyen dolgoznak: a Videotonban és a Székesfehérvári Kommunális Szolgáltató Kft.-nél. Ezekre a helyekre az elmúlt évtizedekben végzett munkájuk révén ismerték a környékbeli romákat és ma is szívesen fogadják őket. Arra azonban nincs példa az eltelt öt évben, hogy másutt kaptak volna munkát. A fiatalabb romák próbálkoztak másfelé is, de ezek a próbálkozások rendre kudarcba fulladtak.

Mi ennek az oka? Az egyik tényező, amely ebben szerepet játszik, az álláskeresés szegényes módja a cigánynépesség körében, ami szorosan összefügg a keresés során tapasztalt kudarcokkal, az pedig részben a diszkriminációval, részben a tényleges alkalmatlansággal.

Erre a munkahelykeresésre jellemző, hogy legfőbb csatornája a személyes ismeretség. Az emberek leggyakrabban a szomszédoktól, rokonoktól kapott információ alapján keresnek föl egy-egy munkahelyet, vagy éppen egy ugyanilyen csatornán szerzett információ alapján remélt munkaerőfelvétel miatt várakoznak hetekig vagy hónapokig. A már munkával rendelkezők nemcsak hírt visznek a telepre egy-egy munkásfelvételtől, de ajánlják is ismerőseiket, aktívan hozzájárulnak néhány szomszéd, rokon elhelyezéséhez. Az már nem rajtuk múlik, hogy ez a segítség csak a fiatalok esetében eredményes, s az ő körükben sem mindig.

A fiatalok fele a fenti munkahelyekről is kiszorul, egyrészt a helyek szűkössége miatt, másrészt azért, mert alkalmatlannak bizonyul a felvételi tesztek kitöltése során. Sok esetben a helybeliek diszkriminációja következtében összevont kiegészítő osztályokba kényszerülő cigánygyerekek a nyolc osztály elvégzése ellenére sem érik el azt a szintet, amit a nagyváros iparvállalatai a munkamegosztás legalacsonyabb szintjén dolgozóktól is megkívánnak. A kiegészítő osztály pedagógusa szerint ennél is nagyobb kárt okoz az a gyakorlat, hogy a 14 éves korokra nyolc osztályt végzett gyerekeket nem tudják felsőbb iskolában elhelyezni, és miután a fiatalok 16 éves korukig nem vállalhatnak munkát, két éven át otthon – a telep sivár körülményei között –, mindenféle kötelezettség és értelmes elfoglaltság nélkül tengenek-lengenek. Ez a két év elegendő ahhoz, hogy a korábbi évek pedagógusi erőfeszítései

füstpártó válnak, s elkezdődjön egy deviáns karrier. Körükben a leggyakoribb deviancia a bűnözés.

A munkanélküli segély és a jövedelempótló támogatás folyósításának időszakában természetesen van egy *hivatalos munkaközvetítés is*, amely együtt jár a regisztrációval. Az utóbbi időben azonban a Munkaügyi Központnál a munkaerőközvetítés és a regisztráció egymástól a helyi és a szervezeti tagságot illetően elkülönült, s ezáltal esetlegessé vált, hogy az egyén él-e a hivatalos közvetítés által felkínált lehetőséggel. Másrészt meglehetősen kevés a megyében azoknak a munkahelyeknek a száma, amelyek ilyen alacsonyan iskolázott embereket foglalkoztatni tudnak. Az ő esetükben az átképzés jelenlegi rendszere sem jelent tényleges segítséget, hiszen szinte írástudatlanok, s a készségek alacsony szintjén állók számára vagy nem indulnak kurzusok, vagy nem jutnak el azokhoz, akiknek szükségük lenne erre.

A munkaerőközvetítés köztes csatornája a *helyi Polgármesteri Hivatal és a Fejér Megyei Cigányszövetség is*. A teleti munkanélküliek mindkét szervezetben bíznak, és főként a helyi hivatalhoz fordulnak gyakran segítségért. Ezt a szerepet a hivatal el is vállalja.

Egy másik fontos oka a munkahelykeresés szegényességének a *teleti cigányok alacsony jövedelmi szintje, szegénysége*. Egy egésznapos álláskeresésnek ugyanis költségei vannak, lennének – utazás, telefon, házon kívüli étkezés stb. –, aminek hiánya a meglévő keresési ambíciókat visszafogja, lehetetlenné teszi.

A munkanélküliség tehát részben strukturális, részben súrlódásos jellegű, és a reményvesztettség és a marginalitás⁹ is szerepet játszik a tartós munkanélküliség állapotának kialakulásában.

IRODALOM

- Bokor Ágnes: *A hagyományos szegénység szigetei: a cigánytelepek*. In: Peremhelyzetek. Rétegződés-modellvizsgálat VIII. Társadalomtudományi Intézet, Bp. 1987.
- Havas Gábor–Kemény István: *A magyarországi romákról*. Szociológiai Szemle, 1995/3.
- Kertesi Gábor: *Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után*. Esély, 1995/4.
- Nagy Gyula–Sík Endre: *Munkanélküliség és munkanélküliek a Magyar Háztartási Panel adatai alapján*. Gépirat, 1980.
- Videoton sztori. Rendezte: Schiffer Pál. Budapest Filmstúdió, 1994.

9 A reményvesztett és marginális munkanélküliek fogalmát Nagy Gyula és Sík Endre használta azokra, akik azért nem keresnek állást, mert már nem látnak esélyt az elhelyezkedésre vagy egészségügyi, életviteli problémák, települési hátrányok miatt kiszorulnak a munkaerőpiacról, és ha állást találnak, akkor sem képesek azonnal munkába állni. Nagy Gyula–Sík Endre: *Munkanélküliség és munkanélküliek a Magyar Háztartási Panel adatai alapján*. Gépirat, 1980.